

שלומית בנימין. בין הבית לרחוב: היעדר ביטחון דיורי בישראל. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד. 2022. 157 עמודים

גל לוי*

כמו רבים מבני המיליה החברתי, המעמדי והתעסוקתי שאליו אני משתייך, אני עובד בבתי קפה תל-אביביים. על פי רוב אתמקם בבית קפה מסוים, וכשסר חינו אמצא לי "משרד עירוני" אחר במקומו. בתי הקפה, המהווים מרחב שמחבר בין הפרטי לציבורי, הם גם הזירה שבה חלקנו פוגש ב"חסרי הבית". לרוב גם הם פוקדים באופן קבוע יחסית את בתי הקפה "שלהם". אי-הנוחות האופיינית למפגש הזה, המתבטאת בתגובות שנעות בין התעלמות ובין קניית דבר מאכל או מתן נדבה כספית, מדגישה לא רק את היותם של "חסרי הבית" חלק מהמרחב הציבורי ומהכלל. היא מדגישה גם את הפער בין הפריבילגיה של מי שיכולים להרחיב את המרחב הפרטי הבטוח שלהם אל זה הציבורי ובין מי שעבורם המרחב הציבורי הוא בית נטול ביתיות. דרות ודרי הרחוב משכו את תשומת ליבה של שלומית בנימין בעבודת הדוקטור שלה, שבה היא שואלת מיהם חסרי הבית בישראל. התשובה, כפי שהתברר לבנימין עם צאתה לדרך, אינה מובנת מאליה, ועצם המונח חסרי בית דורש בירור והגדרה. כך היא מצאה עצמה מבררת מהו אי-ביטחון דיורי, כיצד הוא מובן ומומשג בשיח הביורוקרטי והציבורי, ומהם ביטוייו בחייהם של נשים וגברים שחווים אותו בפועל.

הספר מציע למקם את תופעת אי-הביטחון הדיורי ואת היקפה בהקשר הגלובלי. סוגיה זו אינה ייחודית לישראל. בעידן הניאו-ליברלי שבו הנדל"ן החליף את הדיור, התשובה לשאלה מיהם חסרי הבית זוכה למגוון תשובות ברחבי העולם. לפיכך, בנימין יצאה לברר כיצד מוגדרים חסרי בית בישראל והקדישה לשאלה זו דיון אפיסטמולוגי מעמיק ומרתק. הספר מתחקה אחר התפתחותן של ההגדרות המוסדיות לחסרי בית מאז ראשית שנות התשעים בעקבות גל ההגירה מברית המועצות לשעבר. לכך אמנם קדמו משברי דיור שאף הולידו מחאות רחבות היקף; מרד ואדי סאליב, מחאת הפנתרים השחורים ותנועת האוהלים בראשות ימין סוויסה הם המקרים הבולטים בהקשר זה. אך לטענתה של בנימין, נקודת הזמן הזאת ייחודית מכיוון שהיא מסמנת רגע היסטורי שבו החל להתהוות בידול בין דרי הרחוב למחוסרי הדיור והם החלו להיתפס כשתי קטגוריות נפרדות (עמ' 21). במילים אחרות, ב"נקודת האפס" ההיסטורית הזאת מנגנוני ייצור הידע על תופעת היעדר הבית פילסו עדיין את דרכם בניסיון להבין את מהות הבעיה. התקבעותה של ההבחנה בשיח הביורוקרטי והציבורי בין שני מצבים או מושגים – "דרי רחוב" ו"חסרי דיור" – מטשטשת את מה שבנימין בוחרת לראות ולהראות, קרי את היותו של "היעדר בית" רצף שכולל מגוון מצבים המבטאים את מה שהיא מכנה היעדר ביטחון דיורי והדרה דיורית.

* ד"ר גל לוי, המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת, האוניברסיטה הפתוחה; ומרכז פרנקל ללימודי יהדות מתקדמים, אוניברסיטת מישיגן

למיסוד המושגים הביורוקרטי הזה יש משמעויות חברתיות קריטיות שניכרות באופנים שבהם מעוגנת מדיניות הדיור בישראל בסדר חברתי המבוסס על גבולות אתנו-חברתיים קשיחים. הפרק השני בספר סוקר את התפתחות ההיגיון המוסדי והממסדי בסוגיית הדיור, וחושף כיצד סוגיה זו הופכת להיות בעייתן של אוכלוסיות מסוימות ומובחנות באופן המאפשר להותיר בידי השוק הפרטי – כלומר בידי ההון – את עיקר ניהולם של פתרונות הדיור. פרק זה הוא מסמך סוציולוגי והיסטורי חשוב, שבאמצעות תהליך הגדרתה של ה"בעיה" חושף את הדקדוק של התמודדות המדינה עם סוגיות חברתיות בישראל. דרך הגדרתן של בעיות חברתיות מכוננת המדינה קטגוריות אתניות ומשעתקת היררכיה אתנו-חברתית המאפשרת את ניהול האוכלוסייה באופן שמנציח מדיניות הפרד ומשול. תופעה זו היא ביטוי נוסף למה שאני מכנה חשיבה אתנית (לוי, 2017), קרי תרגומן של בעיות חברתיות ופוליטיות לסוגיות של תרבות ומוצא באופן המצמצם את יכולתנו לראות את הבעיות בכללותן.

הדיון בתהליך זה מתקיים בפרק השלישי, העוסק בדיונים בכנסת בנושא בעיית הדיור ובהתפתחות הסטטיסטיקה המוסדית. הדיון בשדות הייצור של הידע הפוליטי והביורוקרטי בפרק זה נסמך על תיאוריות סוציולוגיות המבקשות לחשוף, בעקבות מישל פוקו, תהליכים שמנציחים דעות קדומות ומקבעים סטריאוטיפים חברתיים. כך, הצורך להגדיר את הבעיה מתכנס לכדי שיח חברתי מוגזע שמגדיר את בעיית הדיור כבעיה יהודית-לאומית ודוחק את שאלת הביטחון הדיורי של הפלסטינים מחוץ לגבולות השיח. ואולם בה בעת, גם היהודים הסובלים מהיעדר ביטחון דיורי מופרדים לקטגוריות אתניות שכל אחת מהן דורשת לכאורה צורה אחרת של התייחסות וטיפול. בהשפעת המגדור של השיח הזה באמצעות הידע הממסדי המתגבש, הגדרתה של בעיית הדיור כבעיה חברתית מותירה בחוץ קטגוריות "לא מסומנות", כפי שבנימין מכנה אותן. קבוצה כזאת של אמהות יחידיניות מחוסרות דיור, שמצבן כ"מחוסרות בית סמויות" אינו עולה בקנה אחד עם ההגדרות הממסדיות, עומדת במרכזו של הפרק הרביעי.

לספר החשוב הזה יש מעלות רבות, ואחת מהן טמונה בפרק הזה שכותרתו "הומלסיות בביתן" – פרק שממחיש את מה שהעין הציבורית ואף זו האקדמית מסרבות לראות. סיפוריהן של נשים אלו, הנתפסות בקטגוריות הרשמיות ובשיח הציבורי כ"מקרי רווחה", מלמדים אותנו לא רק על התופעה של "חסרי בית סמויים", קרי מי שנמצאות בסכנה להפוך לדרות רחוב – לא, השימוש בלשון נקבה אינו מחווה לשפה לא ממוגדרת אלא ביטוי של המציאות. סיפורן הקולקטיבי הוא גם סיפורו של המאבק החברתי, המזרחי בעיקרו, על הבית, במובן הפיזי והמטפורי. פרק זה הוא מעשה פמיניסטי תיאורטי ופוליטי המפגיש את הידע של נשים שחוות עוני עם הידע הממסדי ונותן מקום לאופן שבו הן עצמן מבינות ומפרשות את מצבן. הוא נוסף לספרות ההולכת ומתגבשת לכדי קורפוס מחקר שמציע תובנות חדשות על החיים בעוני ובתנאים של היעדר ביטחון דיורי, ואשר מתבסס על פרקטיקות של היומיום ועל האופנים שבהם נשים החוות עוני פועלות במלחמת הישרדות יומיומית ובמאבק פוליטי שלא תמיד זוכה לתשומת הלב שהוא ראוי לה.

רבים בינינו זוכרים ומוקירים את דמויותיהם של דוד בן הרוש, כוכבי שמש, ראובן אברג'ל, סעדיה מרציאנו, ימין סוויסה ועוד רבים וטובים שהובילו את המאבק נגד האפליה והדיכוי ונגד הזנחת הביטחון הדיורי של המזרחים משנות החמישים ועד שלהי המאה

ה־20. מעטים מכירים את שמותיהן ודמויותיהן של הנשים המובילות כיום את המאבק על הדיור הציבורי. אין הכוונה לדפני ליף או לסתיו שפיר, אלא לקבוצות ולפעילות כמו לא־נחמדים לא־נחמדות בהובלתן של כרמן אלמקייס עמוס וריקי כהן בנלולו, קבוצת המעברה בירושלים בהובלתה של אתי חן, קבוצת הנאבקות בדימונה שאותה הובילה אביגייל ביטון, הנאבקות בבאר שבע ובראשן חגית סיגוואי, ועוד. הפעילות הללו, רובן נשים שחוות בעצמן עוני ואי־ביטחון דיורי, מנהלות מאבק כפול – על הבית ועל הזכות להיחשב אזרחיות ראויות (לוי וכהן בנלולו, 2022). מאבק זה, כפי שעולה מהראיונות שערכה בנימין ואשר מוצגים בפרק הרביעי, הוא חלק מחוויית החיים של נשים ומשפחות שתיוגן כעניות שולל מהן את ייצוגן בשיח הציבורי. הנשים האלה סובלות פעמיים, הן בשל מצבן הסוציו־אקונומי הן מאחר שלרוב האצבע המאשימה מופנית כלפיהן. הפניית המחקר אל חיי היומיום נועדה אפוא להציב במרכז התמונה את נקודת המבט של אותן נשים, וכוחה התיאורטי והמתודולוגי ניכר גם בספר זה.

בישראל ובעולם, הפניית המבט אל חיי היומיום מבהירה את הקושי העצום שמדינת הרווחה הניאו־ליברלית כופה על המוחלשות והמוחלשים ביותר, ואת האופנים שבהם ההפרטה והכפפת החיים לעקרונות השוק תובעים מכל אחת ואחד להוכיח (לשווא) את היותם ראויים לזכויותיהם (לוי ואחרות, 2021; Working Class Collective, 2022; Tyler, 2013; Kaplan et al., 2022). זאת ועוד, היא מבהירה את הקושי לייצר מאבק פוליטי במקום שבו הלאומיות והאזרחות – החוטים שהחזיקו את הסולידריות החברתית, שהיו תמיד פרומים ובעייתיים – נכבשו גם הם תחת כוחו של הקפיטל. כפי שלמדנו ממשבר הקורונה ואף מממשלת החלופין קצרת הימים של נפתלי בנט ויאיר לפיד, שמשנתה הכלכלית כמו נלקחה ישירות מגיירות העמדה של פורום קהלת השמרני, כאשר ממשלות מעדיפות את ההון על פני הסולידריות החברתית – גם האזרח של בעיית הביטחון הדיורי על חשבון הלאמתה לא בהכרח יביא את השינוי המיוחל.

מקורות

לוי, גל. (2017). פוליטיקה מזרחית ושאלת הדת: הערכה מחדש של מודל האזרחות המרובה. *המרחב הציבורי*, 13, 197–225.

לוי, גל, חלי בוזחיש ששון, דנה קפלן, אביגייל ביטון וריקי כהן־בנלולו. (2021). בלי לחם מחממת: רגילות משברית, תיעוד עצמי ונשים בעוני בזמן קורונה. *סוציולוגיה ישראלית*, 2(2), 175–181.

לוי, גל, וריקי כהן בנלולו. (2022). מבית לבית: סיפור מסע בעקבות העוני. *זמנים*, 147, 100–113.

Kaplan, Dana, Gal Levy, Helly Buzhish-Sasson, Avigail Biton, & Riki Kohan-Benlulu. (2022). Doing family while poor: Agentic hopelessness as lived knowledge. *Families, Relationships and Societies*, 11(2), 208–226.

Tyler, Imogen. (2013). *Revolt subjects: Social abjection and resistance in neoliberal Britain*. Bloomsbury Academic.

Working Class Collective. (2022). *Lockdown diaries of the working class*.